

HAZAI TÜKÖR

Katarzis, vagy csak éterbe kergetett szó?

Töprengő levél Kalotaszegről — az egykérő!

Kedves Barátom! Napok óta az jár eszemben, amit legutóbbi találkozásunkkor meséltél. Népes társaságban nézted végig az *Egyetlenem* '79 című tévéfilmet. Köztek volt egy idős kalotaszegi asszony is, aki a film láttán annyi átkot szórt a riporterre (vagyis rám), aminek egytizede is elég lenne, hogy a pokolra jussak.

Nem lepett meg az átok. A film ország-világ elé tárta az önzést, a hiú cifrálkodást, az elvakult, öngyilkos nemtörődömséget. Az elkésztő igazságot letagadni, menteni, magyarázni nem tudta ez a néző, de önkritikai érzék hiányában elfogadni sem. A visszautasításnak hát egyetlen módja maradt számára: kitérés a vita elől azzal, hogy „ne avatkozzék más az életünkbe”, s ha igen, akkor legyen átkozott.

Volt már részem hasonlóban, nem zavart. Rossz- és jókívánság, áldás vagy átok egyre megy — „kutyaugatás, számárbögés nem hallik az égig”.

Azt gondolhatnád, hogy minekutána ilyen szépen megvizsgáltam magam, napirendre tértem a dolog fölött. Nem. Hosszan elmerengtem, majd felütöttem Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárát*, hogy lássam, a régiek kire, miért, hogyan szórták átkaikat. Elámultam a szó első írásos előfordulásán: „A my pengig az Nadas wyze(n) való palot... ilety... Intyk is eo kegmeket hogy swketségre ne vegie eo kegmek hanem megh chinaltassa hogy Az keosseghtwl zytok atok es panaz ne essek Az varasra.” Eddig mit se tudtam ennek a kereken négyszáz éves tanácsjegyzőkönyvi intésnek a létezéséről. Nemcsak az átoktól való eltanácsolás miatt másoltam ide, hanem mert az említett asszony is, ama ritka-cifra Nadasmentéről való, amelynek vizén a pallót én is átfektettem, hogy közlekednénk rajta egykeellenes úgyben vizen túliak és inneniek érdekében egyaránt.

Bevallom Neked, egy pillanatra még büszke is voltam erre az átokra. Tudom én régtől, hogy „aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”. Abban a bizonyos pillanatban úgy tűnt, nem hiába dudáltam. Vagy mégis?! Az a kalotaszegi asszony nem helyeselt, nem úgy járta, ahogy én fújtam, sőt ellenében járta, de nem mellékes, hogy az én dudám hangja perdítette táncra, a kihívást-felhívást elfogadta. A hang tehát nem foszlott szét közegetlen térben. Igaz, nem lelt befogadásra, visszaverődött, de talán ez is egyik formája a visszhangnak, s amíg visszhang van, addig a dialógus és a megértés reménye is létezik.

Legnagyobb réme valamennyiünknek, akik hivatásunknál fogva bizonyos információk rendszerét közöljük az emberekkel: a visszhangtalanság. Az élőbeszéd csatornáján közlő tévé-rádiós mindig valamelyes szorongással bizza mondandóját mikrofonok, kamerák, adótornyok elektronikus laboratóriumára, mert sosem lehet biztos abban, hogy ezek a villamos impulzussá alakított hangok a nézőben, hallgatóban újra visszafordítódnak emberi beszédre. A nagy kérdőjel mindig ott görbed kísértetiesen fölöttünk: vajon kimondott szavaink nemcsak éterbe kergetett, pusztába kiáltott szavak?

Hátra- és végigtekintve tizenegy esztendőn, amióta a Kolozsvári Rádió és a Televízió antennájáról kergetem a szavakat-képeket az én frekvenciámon működő nyitott és értő fülek-szemek felé — egy hívójellel most rendbe állítottam őket, szemlét tartok soraik között. Nem soraikon vagy soraik fölött, hanem soraik között, mert nem azt kereselem, mit mondtam, mi mindenről szóltam — csupán az írásjeleimet igyekszem visszaidézni, az élőbeszéd láthatatlan, de hallható írásjeleit.

Alig talállok pontokat, megnyugtató, vagyis valamit befejező, valamit bár ideiglenesen lezáró pontokat. Úgy látszik, alig volt olyan gondolatom, mondatom, amelyik megérdemelt volna egy pontot, pontocskát, lélegzetnyi érvényességi időt, amennyi elégséges egy újabb gondolatöredék megfogalmazásához.

Nem bukkanok egyetlen felkiáltójelre sem, pedig gyakran kiáltva szóltam, mintha három felkiáltójel lett volna a mondat végén. Valójában tehát nem volt

egyetlen harsogó bizonyosságom sem. Viszont annál több jel nélküli vagy veszővel, három ponttal nyitvahagyott gondolat meredezik elő a sorból.

Milyen egy nyitvahagyott gondolat? Nyomasztó. Mert befejezetlen, mert sorsa bizonytalan, jövője fordulhat rosszra is, jóra is. Az én gondolatom — az én gyermekem, felnőtté válásáért felelős vagyok. A nyitva hagyott gondolat lényege maga a szöveg: *gond. Gond*—gondolat, gondolat—gond, amely minél súlyosabb, égetőbb, annál kevésbé görnyedek alatta, mert kimondva már több vállon oszlik meg terhe.

És így, megoszotttá tervű és csak saját gondok erdején túl jutok el kérdőjeleim rengetegéhez. Mondhatnád most azt, hogy mindez így természetes, hiszen mester-ségem a kérdés, és nem hiába hangzik így mindennapi önvizsgáló teszttem: „Kérdezz valamit, és megmondom, ki vagy.”

Valamennyien vágyunk a bizonyosságra. Újra és újra meg kell győződnünk arról, hogy valami végre vagyunk a világon. Ha úgy érzem, hogy munkám eredménytelen, hatástalan — elvesztem az egyensúlyomat. És nem is akármilyen hatásra vágyom, hanem tömeges hatásra. A tévé tömegkommunikációs eszköz, s ebből egyenesen következik a tömeghatás követelménye.

Természetesen, ezt csak a jó műsorok érhetik el. A pedagógiai-etikai célzatú műsортípusok esetében a hatás maradársága és átütő ereje szempontjából azok a sikerültek, amelyek elsősorban a lélekre apellálnak. Jobb szó híján „érzelmi tévézésnek” nevezem azt a stílust, a szerkesztésnek, a verbális és képi hatások kombinációjának azt a módját, amelyik lelki asszonzanciák kiváltására törekszik. Az ókori bölcssektől kortárs esztétikáig elméleteket is építettek erre a gondolatra. Arisztotelész katarzisa és Cocteau imperatívusza: „Döbents meg!”, abból a felismerésből születhetett, hogy a művészet befogadóira azoknak az információknak van a leg-erőteljesebb hatásuk, amelyek együttérzést, döbbenetet váltanak ki, amelyek az erkölcsi-érzelmi mechanizmust hozzák mozgásba.

A tévére mint a publicisztika és a művészet határán álló köztes műfajra hiánytalanul érvényes a katartikus hatás kiváltásának igénye. Tapasztalataim szerint ez a fajta hatás a legmaradandóbb és a magatartást legkövetlenebbül meghatározó. A katartikus átélés elmélyítésének gondolata adta az ötletet Kodolányi János *Földindulás*ának kalotaszegi előadására. Az *Egyetlenem '79* című film készítése során a *Földindulás* három tömegankét bevezetőjeként került színpadra a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola diákjainak előadásában. A hatás akkora volt, amekkorára mi sem számítottunk. Sirt az egész terem, férfiak és nők egyaránt. Az emberek saját sorsukra ismertek. A darab drámai helyzetei, az egykézés tragédiák sorozatává burjánzó következményei olyan döbbenetet váltottak ki a közönségből, hogy az előadás színhelyein — Hunyadon, Mákfólván, Vistában — több száz interjúalany, valamennyi megkérdezett nyilvánította ki azt a meggyőződését, amely teljes egészében megfelelt a film pedagógiai céljának. Tömeges önkritikai vallomásokra került sor. Mindenki elítélte saját és az egész közösség addigi életvitelét, rossz hagyományait — az egykézést.

Nem véletlenül írtam előbb meggyőződésnyilvánításról, hiszen egyelőre nem volt itt többről szó, mint szóbeli manifesztumokról. A magatartás megváltozását ez még nem jelenti, de mindenképpen első lépés ebben az irányban. Követi-e szükség szerűen majd a második lépés — erről lehet vitatkozni, s ezt majd az idő dönti el. (Az öt évvel ezelőtt készült film hatásáról vannak pozitív tapasztalataink.)

Ennek a szociológiai kísérletnek a során hűségynéhányezer kalotaszegi közül több száz közvetlenül leadta voksát, és kötelezte el magát egy bizonyos szemlélet és magatartás mellett. Vitathatatlan eredménye a kísérletnek, hogy táborat támasztott a mi álláspontunk körül. Meggyőződésem, hogy más módszerrel, mint ezzel a katartikus-érzelmi ráhatással, nem lehetett volna ezt — többé-kevésbé „ellenséges” terepen — elérni.

Sokan mondták már, hogy az egyke komplexusom, magyarán: rögeszmémé vált. Vállalom, sőt szeretném rögeszméjévé tenni mindazoknak, akiket érint. És hogy ez így alakult, abban egy régi és személyes történet is közrejátszott.

Első találkozásom a jelenséggel abból az időből való, amikor Kalotaszeg létezéséről még nem is tudtam. Nyolcéves lehettem, amikor egy nap szüleim közötték velem, hogy örökbe akarnak fogadni egy gyermeket az árvaházból. Anyám élet-halál között egy kockázatos műtét vállalásával tudott engem világra hozni. Több szülést nem ajánlottak az orvosok, s apámmal akkor elhatározták, hogy mégsem hagynak testvér nélkül. Az önzó egyke lázadt fel bennem, s azzal fenyegetőztem, ha megteszik, világgá megyek. Hónapokig tartó meggyőzésük is eredménytelen maradt, sőt egyre konokabb lettem, magamba zárkóztam, szüleim attól tarthattak, hogy valamiféle búskomorságba esem. Serdülő koromban újra szóba került a ter-vük, de akkor sem tanúsítottam több megértést. Jó pár évnek kellett eltelnie, hogy rádöbbenjek a testvértelenség magányára, amelyet a legmelegebb szülői sze-

retet vagy barátság sem pótolhatott. Ez az élmény olykor büntudattá erősödött bennem, s ha az önvád csökkent is azóta, elmúlni nem fog soha. Nemcsak a későbbiek során tudatosult önzés és a miatta érzett szégyen vagy a magam sajnálása miatt van ez így, de mert látom, szüleimnek sem tudom egymagam mindazt megadni, amit szeretnék.

Gyakorta visszajár emlékezetembe egy tanítómese. A hindu riksakuli minden nap öt kenyeret vásárolt a sarki szatócsnál. Alig keresett többet, mint az öt kenyér ára, s egyszer a szatócs meg is kérdezte tőle, minek neki az öt kenyér, hiszen egyvel is jóllakhatna. Ez igaz — mondta a riksakuli —, de kettőt kölcsönadok, kettővel pedig tartozom... Erkölcsi könyvvitelünk rendjéhez tartozik, ha hiteleink és adósságaink egyensúlyban tartják lelkiismeretünk mérlegét, s éppen embervoltunkból fakadóan nemcsak a „rentábilis” befektetésekkel, hanem becsületbeli adósságaink törlesztésével is illik törődnünk. Mert, sajnos, nagy általánosságban igaz, amit apám szokott mondogatni: könnyebb egy szülőnek tíz gyermeket felnevelnie, mint tíz gyermeknek egy szülőt eltartania. Szóval testvér nélkül ez a mérleg is nehezen tartható egyensúlyban.

És most tovább mondom ütközéseimet az egykével, s látni fogod, hogy nem is tévednek, akik komplexust emlegetnek. Már egyetemi éveim előtt észrevettem, hogy az az Arad megyei falu, ahol élünk, családmódelben ugyanolyan, mint a miénk: mindenütt egy gyerek, néhány helyen kettő, az egész faluban alig akad többgyermekes család, de azok gúny és megszólás, botránkozás kövei a közvéleményben.

Harminchat évet éltek ott a szüleim, s mondhatom, a szemem láttára zsugorodott össze a falu még kisebbre, majdnem a felére. Persze, volt kiköltözés is, de a zsugorodást főleg az egyke idézte elő. Meg is írtam egy riportban több mint tíz éve, éppen a *Korunk*nak. Az írás csak a kefelevonatig jutott el, de magának a felmérésnek és a hosszú interjúknak annyi hasznuk volt, hogy három családban a második gyermek is megjött. Legalábbis nekem azt mondták a szülők, hogy ezért.

Amikor először jártam Kalotaszegen, a jelenség maga már ismerős volt előttem, de itt drámaibb színekben mutatkozott meg, mint falumban. Kós Károly krónikái s mások írásai egyre erősítették a hívó hangot, hogy mikrofonnal, kamerával vágjak neki a témának. Ekkor már bennem éltek az összes képek, helyszínek, elképzeltem, hol, milyen ciné-vérite jeleneteket fogok kilesni, kívánni, már „láttam” a film epizódjait, tudtam, hogy a végén a foghíjas osztályban az elsősök visszszámolásával az oszthatatlan egyik-egykéig, a fogyás legszuggesztivebb képeivel fogok pontot tenni a filmre, illetve három ponttal függőben hagynom a döbbenetet.

A felvételek több megszakítással hónapokig tartottak. Volt olyan hét, hogy csak egy-két percnyi anyagot tudtunk felvenni. Az alanyok nagy része nem tudta pontosan, hogy mi a készülő film témája. Korábbi falujárásaim alkalmával észrevettem, hogy amint szóba jött az egyke, az emberek bezárkóztak. Egyes családhoz kellett folyamodnunk: azt mondtuk, hogy a kalotaszegi emberek életéről, szokásairól, művészetéről fog szólni a film. Az 1975-ben bemutatott első részben, a „lopott” mondatok egyikében elhangzik a következő kérdés: „...és gyermek miért csak egy van, K. bácsi?” „Erről nem beszélünk, nem beszélünk, nem...”

Ez a mondat jellemző volt minden falura, minden családra, kivéve az unokák után hiába sóvárgó vistai Ilona nénit, András István téesz elnököt, a mákófalvi volt K.u.K. haditengerész Kocsis bácsit. Kivételt alkottak a középiskolát végzett fiatalok is, akik több felelősséggel tekintettek falujukra, mint a többiek.

Noha a film közvetlen témáját homályban hagytuk, sok alany gyanút fogott. A kérdésekből kierezték kritikai viszonyulásunkat, és nem álltak szívesen szóba velünk. Kalotaszeget különben is elkényeztették a riporterek, szociográfusok, folklórgyűjtők. Megszokták a dicséretet, azt, hogy szép viseletükért, varrottasikért, faragványaikért, házaikért csodálják őket. A számonkérő hang szokatlan volt.

Egyik megrázó élményünk Mákófalvához fűződik. Kétszintes kőház, hatalmas udvar, lakója egy idős, gyermektelen házaspár. Nagyáruházi tételekben kerül elő a ládából, szekrényekből női és férfiruha, szöttes, varrottas — mindaz, amit két szorgalmas ember fél évszázadon át összegyűjtött, s aminek nagy részét sohasem használták. Kiderül a beszélgetésből, hogy a gyermeknek még a hiánya sem merült fel ötven esztendei házasságuk alatt. Többször is rájuk kérdezek: kinek, miért ez a szorgalmas halmozás? A néni csak legyint. Durvábban fogalmazok: ...és ...majd... kire marad mindez a sok kincs? Hátat fordít, mintha nem hallaná, s szinte dühvel lódítja az asztalra sok ezer lejt érő, „több rendbéli” drapériáit. Újabb és újabb darabokat terít ki, hogy ámuljunk. És ne kérdezzünk.

Valóban ámulunk, de főleg azon, hogyan lehet leélni egy életet a „kinek” és a „miért” kérdése nélkül. Mert még azt sem mondhatják: maguknak. A láda egyik sarkában 48-as emléktárgy préselt virággal. Ennyi hát a hazafias érzés és társadalmi kötelességtudás ebben a cifragazdag bazárban?

Az *Egyetlenem* '79 első részének nagy vesztesége, hogy mindez nem került a celluloid szalagra. Nem tudtam higgadt maradni, elragadtak az indulataim, köszönés nélkül kirohantam az utcára. Adelman Alfréd operatőr dolgvégezetlenül jött ki utánam. Kérte, forduljunk vissza. Nem tudtam visszamenni abba a házba. Az idén pedig már nem is lett volna kihez. Meghaltak a kincshalmazók.

Bogártelken megismertem egy hatvan körüli férfit. Egykés szülő, nős fiának is egykéje van. Elmondta — mint még annyian —, neki több testvére van, de ma már ez nem divat. Ma sokkal módosabbak az emberek, mint az ő gyermekkorában voltak. Az udvaron majorság, disznók, bivalyok, autó, az emeletes házban népi bútor, „úri“ bútor —, de gyerekből elég egy. Ő nem ért ezzel egyet, de a család, a felesége, fia, menyé, a falu...

— Vegyük szalagra, amit elmondott.

— Arról szó se lehet. Erről nem beszélünk.

Bekapcsoltam a magnót. Addig provokáltam, amíg a felesége is hajlandó volt nyilatkozni, de csak miután a filmfelvevőgépet kivitette a házból. A „Jopott“ hangfelvételt Lukács Zsuzsanna vágói leleménnyel megfelelő képekkel is „lefedte“. Adásba került. A film bemutatása után azt üzenték, hogy agyonvernek.

Hónapok múlva felkerestem őket. Kassay Miklóst vittem magammal békítő-közvetítőnek.

— Nincs mit tárgyaljunk — mondta a házigazda, s becsapta előttünk a kaput. Mégis bementünk. A nyári konyha ajtajáig. Ebédelték, mintha ott sem lettünk volna. Másfél órát támasztottuk az ajtófélfát, s mondtuk a magunk igazát.

— Mondja el, hogy nem ért egyet a filmmel, vagy mi az, amit másként lát, mint mi.

— Amit akkor elmondtam, az igaz, de minek tették be a tévébe? Azóta rajtam nevet az egész falu. Persze igazuk van, mert nem jól van az, hogy fű női be a küszöbököt, meg hogy már alig vagyunk a faluban. Filmezzék — de ne velem.

— Akkor az agyonverés elmarad?!

— Sokat beszél az ember, ha mérges.

Öt év múltán újból arra jártam. A kapuban ott az unoka. Jól megnőtt, már iskolás. Egy három-négy éves kislánnyal játszik.

— Ki ez a kislány?

— Klárka, a testvérem.

— Gólya-gólya vaslapát, hozott neked kis babát — mondom neki az alkalomra átírva a hajdan tőle hallott versikét.

— Igen.

— Nagypád haragszik még?

— Nem.

Néhány házzal odébb fiatal asszony integet a nyitott utcaajtóból.

— Emlékszik rám? A Kovács Istvánka keresztelőjén engem is szekált, hogy miért van csak egy gyerekem. Megvan a második is. Most már örül?

— Igen, de maga sem bánta meg, ugye?

Kacag, s beinvítal egy pohár „mízes“ pálinkára, szelet kalácsra.

Daróc kétszáz méterre fekszik Bogártelkétől, ott lakik egy érettségizett fiatalasszony, Albert Kati, tisztviselőnő Egeresen. Ő másként gondolkozik, mint a falu népe, annak idején három gyermeket tervezett.

— Kettő már van, de magának hány van?

Ezt a kérdést senki sem mulasztja el. — Mert a városiak mind mondják, hogy ne egykézzünk, közben nekik is csak egy van. Bort isznak és vizet prédikálnak.

— Nálam is megjött a második.

— Akkor maga jó pap.

Sárvásáron még vékony erecske a Sebes-Körös. Sás, nád, káka között bók-lászva keresi útját tágasabb medre felé. Tükre is csak néha csillan tenyérnyi helyen a zombék alatt, ha a Vigyázó felől rásüt a délutáni nap. Gránittörmeléken, békasón tisztulva szélcsendben néha hallik csobbanása is. Itt hangzik el az *Egyetlenem* '79 utolsó kérdése, itt mondja a film utolsó mondatát a fiatal, négygyermekes Halayné: „... az az idő már itt van.“ Vagyis az az idő, amikor megszólják azt, aki nem átalija a régi, gyilkos szállóigét hangoztatni: „Egy gyerek örömmel is, bánatnak is elég.“

Jó lenne, ha ez a pont, amit ő a mondat végére tett, egy biztos pont lenne a kérdőjelek légiójában.

Kedves Barátom, itt az írást abbahagyom, mert befejezni nem lehet, akárcsak magát a témát sem.

Ölel:

Csép Sándor